

Uit de beginjaren van de vilbeluiken Parijs, eind 19^e eeuw

J. De Smet

Diergeneeskundig Verleden, Faculteit Diergeneeskunde, Universiteit Gent,
Salisburylaan 133, B-9820 Merelbeke

j-desmet@skynet.be

SAMENVATTING

Aan de hand van een Franse monografie wordt een idee gegeven van de abominabele toestanden die in de 19de eeuw heersten in de grootstad Parijs betreffende het wegruimen en verwerken van dierenkrenge, in die tijd vooral paarden. Er mag geconcludeerd worden dat de Parijse vilbeluiken anno 1897 absoluut niet voldeden, noch voor wat betreft de volksgezondheid, noch voor het verhinderen van besmettingsgevaar voor andere huisdieren. Dit wordt in een naschrift aangevuld met enkele van de schaarse gegevens over Belgische toestanden en wetgeving daterend uit het begin van de vorige eeuw.

Naar 'Des Clos d'Equarrissage' (1897) door Theophile Alphonse Morel, vétérinaire sanitaire du Département de la Seine (Collectie Diergeneeskundig Verleden, Faculteit Diergeneeskunde, Merelbeke. Vertaling en bewerking door Johan De Smet).

INLEIDING

Paarden waren in Europa lange tijd de enige grote huisdieren waarvan het vlees niet geconsumeerd werd. Eeuwenlang gold bij ons een taboe op hippofagie (het eten van paardenvlees), een taboe dat in sommige landen en bij sommige mensen nog steeds doorwerkt. In de eerste helft van de 19de eeuw werden in grote steden, zoals Parijs, vilbeluiken ingericht. Vanaf de tweede helft van dezelfde eeuw werd het eten van paardenvlees sterk gepromoot, vooral in Frankrijk, iets wat zijn weerslag vond in België. Het was een middel om de talrijke 'uitgediende' zware trekpaarden te valoriseren. Daartoe werden abattoirs *hippophagiques* ingericht (verordening van 1866 omtrent hippofagie). Vóór de opkomst van deze paardenslachthuizen waren de vilbeluiken of *clos d'équarrissage* (van *équarrir*: in kwartieren verdelen en *clos*: afgesloten ruimte; in het Nederlands: beluik) de enige plekken waar men terecht kon met zieke, oude of overtollige paarden. Geleidelijk aan kwamen er ook andere dieren, vooral runderen en ook gevangene zwerfhonden en -katten, terecht.

WERKWIJZE

Paarden werden daar de schedel ingeslagen met een zware hamer op lange steel (Figuur 1). Zaak was

precies te mikken tussen de twee *cristae temporales*, anders was het paard niet dood en moest overgegaan worden tot *énuçage* (het doorsnijden van het verlengde merg tussen het os occipitale en de atlas). Uiteraard werden in het vilbeluik ook krenge aanvaard, evenals andere diersoorten. Runderen die niet voor

Figuur 1. Het doodslaan van een paard was millimeterwerk: moest met volle kracht gebeuren, maar toch heel precies op een welbepaalde zwakke plaats in de schedel (uit *Larousse du XXIème Siècle*).

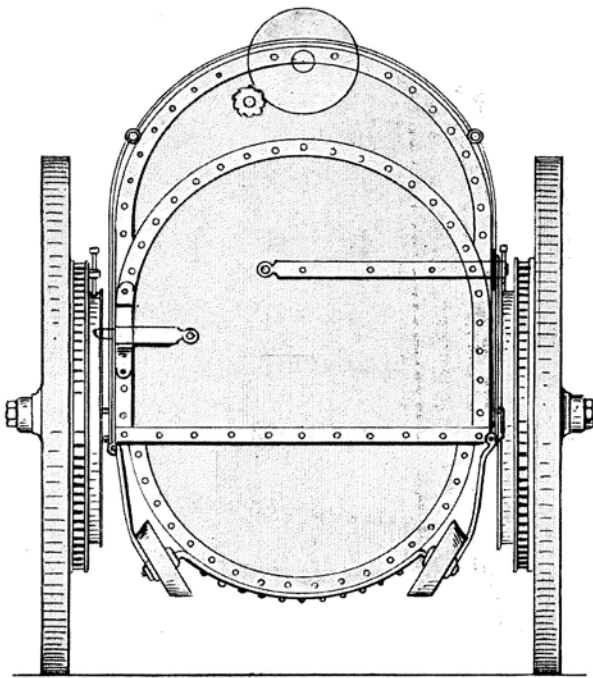

Fig. IV

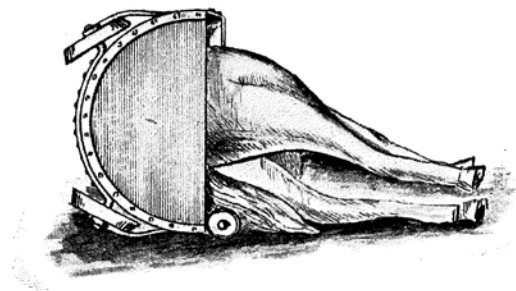
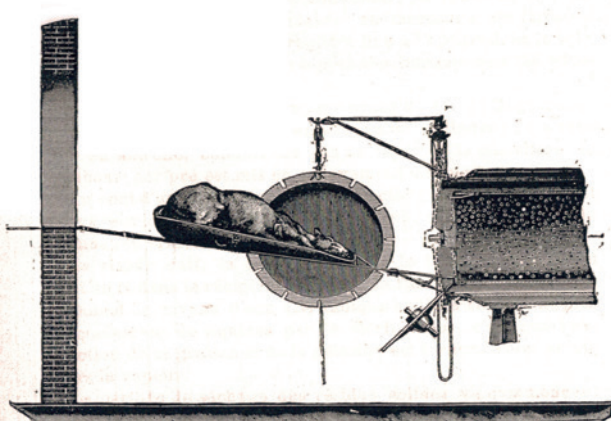

Fig. V

Figuur 2. Opladen en vervoer van zware kadavers in gesloten kar. De vilbeluikkar, met vooral paardenkadavers, werd getrokken door ... paarden. Uit: Rulot H. (1912). *Les Clos d'Equarrissage*. Van Buggenhoudt, Brussel, p. 3 Annexe.

Figuur 3. Een paardenkadaver wordt langs een hellend vlak in de kookketel (sterilisator) geschoven. Uit: *Des Clos d'Equarrissage* van A. Morel (1897).

het slachthuis bestemd waren, ondergingen een gelijkaardig lot, honden werden opgehangen (*les chiens sont très difficiles à tuer*, aldus Theophile Alphonse Morel, schrijver van *Des Clos d'Equarrissage*) en katten werden gewoon verdrinken.

Eertijds werden ook veelvuldig krenge op een open kar naar het vilbeluik gebracht. Later werden ophaaldiensten ingericht. Vanaf 1830 werd in Parijs een gesloten, overdekt vervoermiddel verplicht gesteld, dat groot genoeg moest zijn om vier paardenlijken te transporteren (Figuur 2). De locatie van het bedrijf moest erop vermeld staan, de voerman mocht geen hond bij zich hebben en de voertuigen van het vilbeluik mochten niet aangetroffen worden voor een café. Er waren ook aangepaste vaartuigen om dagelijks de vele krenge op te pikken die in die tijd in de Seine dreven. Ze waren er gewoon in gedumpt.

Na aankomst in het vilbeluik verwijderde men eerst de manen en de staart. Die werden gewassen en gedroogd, want ze waren een gegeerde grondstof voor de industrie: men maakte er penselen van, vislijnen en strijkstokken. Vervolgens werden de kadavers gevild. De huiden werden met zout ingestreken, om te gepasten tijde aan de leerlooierijen geleverd te worden. Van bedorven huiden kon nog lijn gemaakt worden, en de honden- en kattenvellen werden aan een rek gedroogd. In vroegere tijden waren enkel de huiden bruikbaar. Het vlees werd aan de honden gegeven of de karkassen werden gedolven, vermengd met de inhoud van de mesthoop en met kalk. Enkele maanden later werden de resten weer opgegraven om samen met de omgevende aarde als compost gebruikt te worden. Dit uit het Latijn afgeleide woord betekent eigenlijk niets anders dan 'samengesteld', mengsel dus.

Halfweg de 18de eeuw begon men het vet uit de karkassen te recupereren voor gebruik in de lantaarns (roetkaarsen) en als smeermiddel voor de karrenwielen. In de vilbeluiken werden kookketels geïnstalleerd, aanvankelijk in open lucht, later in een gesloten systeem waarbij de kwalijke dampen mee verbrand werden. In de 19de eeuw werd zwavelzuur toegevoegd aan het water waarin de krenge gekookt werden (een halve liter zuur per vijftig liter water). De kookketels hadden een capaciteit van vier tot tien in stukken gesneden paardenkadavers en werden hermetisch afgesloten. Met een zacht vuurtje onder de ketel nam het kookproces een twaalftal uur in beslag (Figuur 3). Het vet werd vervolgens afgeschept en in vaten opgeslagen. De schoorsteen van het vilbeluik moest vijftien tot dertig meter hoog zijn, afhankelijk van de afstand tot de bewoning. Tegen het einde van de 19de eeuw werd het mogelijk om de karkassen met stoom te koken in autoclaven. Het kookproces werd hierdoor enkele uren ingekort.

Het 'kookvocht' liep via een afvoergoot naar een waterloop. Waar dit niet mogelijk was, moest de vloeistof opgeslagen worden in containers, wat een hele belasting betekende voor het vilbeluik in kwestie. Soms konden de uitbaters dit stinkend goedje

verkopen om er de naburige aardappelvelden mee te bemesten. De gekookte stukken vlees werden vervolgens gedroogd en uiteindelijk omgezet tot een poeder met 11 à 12 % stikstof, dat als meststof gebruikt kon worden. Bloed in de krenge kon uiteraard niet gerecupereerd worden. Het bloed van geslachte paarden werd vermengd met maag- en darminhoud om er compost van te maken. Ook dit veroorzaakte heel wat geurhinder. De mest werd op een mesthoop gestort, die periodisch afgevoerd werd, na ontsmetting met ijzersulfaat.

Wanneer besmettelijke ziekten als malleus of miltvuur vastgesteld of vermoed werden, moesten de krenge koud opgelost worden in zwavelzuur van gemiddelde concentratie, een proces dat binnen de 24 à 48 uur afgelopen was. Na het mengen met calciumfosfaat leverde dit een uitstekende meststof op. Door onwetendheid of kwaad opzet werd die verplichting echter vaak omzeild, zodat besmette krenge toch in stukken gehakt werden en in de kookketel terecht kwamen. Dat de controle in de vilbeluiken ontoereikend was, speelde hierin zeker mee.

OVERLAST EN GEVAAR

De hele procedure, vanaf de aanvoer tot en met het droogproces, bracht veel stank met zich mee en bovendien was brandgevaar niet denkbeeldig. De stank die vooral in de zomermaanden door de vilbeluiken verspreid werd, was legendarisch. Treinreizigers in naburige stations werden bevangen door de kwalijke geur en het verhaal deed de ronde dat paarden trekdienst weigerden als ze langs een vilbeluik passeerden. Het krioelde er van de vliegen en sommige vilbeluikuitbaters zetten zelfs een handeltje op met de maden als lokaas voor de vissers. Ook ratten tierden welig in de vilbeluiken. De werknemers jaagden erop met de bedoeling de vellen te verkopen. Algemeen werd echter aangenomen dat er geen gevaar was voor de volksgezondheid.

In die tijd moest er al op toegezien worden dat de destructievetten niet in de humane of dierlijke consumptie terecht kwamen. Denaturatie met terpentijn, creoline, fenyl- of carbolzuur en petroleum was weliswaar voorgeschreven maar dit gebeurde nauwelijks. Vlees mocht het vilbeluik enkel verlaten in de vorm van droge meststof, maar de consumptie van goedkoop vlees uit de vilbeluiken was in die dagen algemeen. De werknemers aten van het vlees, dat ze soms klaarmaakten in de olie die uit de kookketels liep. Ze namen het gratis vlees ook mee naar huis voor hun gezin en sommigen dreven er zelfs handel in. Dit vlees kon potentieel besmet zijn met miltvuur, malleus, tuberculose of rabiës. Men meende dat het koken van het vlees en de inwerking van het maagzuur alle micro-organismen doodden. Toen de wetgeving strenger werd, kregen de uitbaters van een vilbeluik het verbod opgelegd om tegelijk handel te drijven in vlees voor menselijke consumptie.

In de medische en veterinaire literatuur uit die tijd staan veel gevallen met dodelijke afloop beschreven. Ook werd het gevaar onderkend van vlees afkomstig van dieren met typhoïde aandoeningen, enteritis, pneumonie, puerperale metritis, purulente artritis en pyemie, en er werd gewaarschuwd voor het zich in rottende kadavers opstapelende geheimzinnige 'lij-kengif', 'ptomaïne', en voor de ontwikkeling van botulisme in vleesbereidingen. Karkassen die niet of slecht uitgebloed waren, vormden een groot risico, evenals het vlees van dieren die behandeld waren met arsenicum of met kwikverbindingen of die drager waren van parasieten als *Taenia*, *Echinococcus* of trichinen.

Bij het onthuiden en versnijden van de krenge en bij het vullen van de kookketels met stukken vlees liepen de arbeiders kans op een infectie met miltvuur (*le charbon*). Schaafwonden en kwetsuren door beensplinters waren hierbij een groter probleem dan diepe snijwonden waar het bloed uitstroomde. Ook voor de veeartsen, die in het kader van de opsporing van besmettelijke ziekten autopsies uitvoerden, was het gevaar groot. Meestal maakten de arbeiders zich niet druk om een snijwonde meer of minder, maar in de literatuur worden gevallen beschreven van langdurige ziekte en dood. In mindere mate kregen de werknemers te maken met tetanus, actinomycose, huidaandoeningen en schurft.

Ook malleus was een probleem voor de arbeiders en voor de veeartsen. Bij het openen van de kop van de paarden om de typische letsels op te sporen, kon een kwetsuur door een beensplinter soms ernstige gevolgen hebben. Het ziekteverloop was meestal dodelijk, met multiële abcessen (*ulcères du farcin*), flebitis en lymfangitis. Farcin is de huidvorm van kwade droes (Frans: *la morve*). Typisch ook waren de letsels in de longen (*nodules morveux*). Die kwamen eveneens bij paarden voor maar soms waren ze al verkalkt en naar verluidt minder gevaarlijk. De opgelopen wonde ontsmetten met ammoniak of chloorkalk hielp niet en ook zilvernitraat bleek niet efficiënt. Er werd behandeld met cresol 5 %, fenyl- of carbolzuur 2 % en joodtinctuur, ook met kaliumpermanganaat 1 % en natriumhyposulfaat aangelengd met zoutzuur. En maar al te vaak was de meest afdoende behandeling cauterisatie met een gloeiend ijzer! De wet liet de verwerking van de huiden van malleuspaarden toe na desinfectie. In geval van multiële farcineuze letsels mocht het paard niet gevild worden en ging het kadaver met de huid en al de kookketel in.

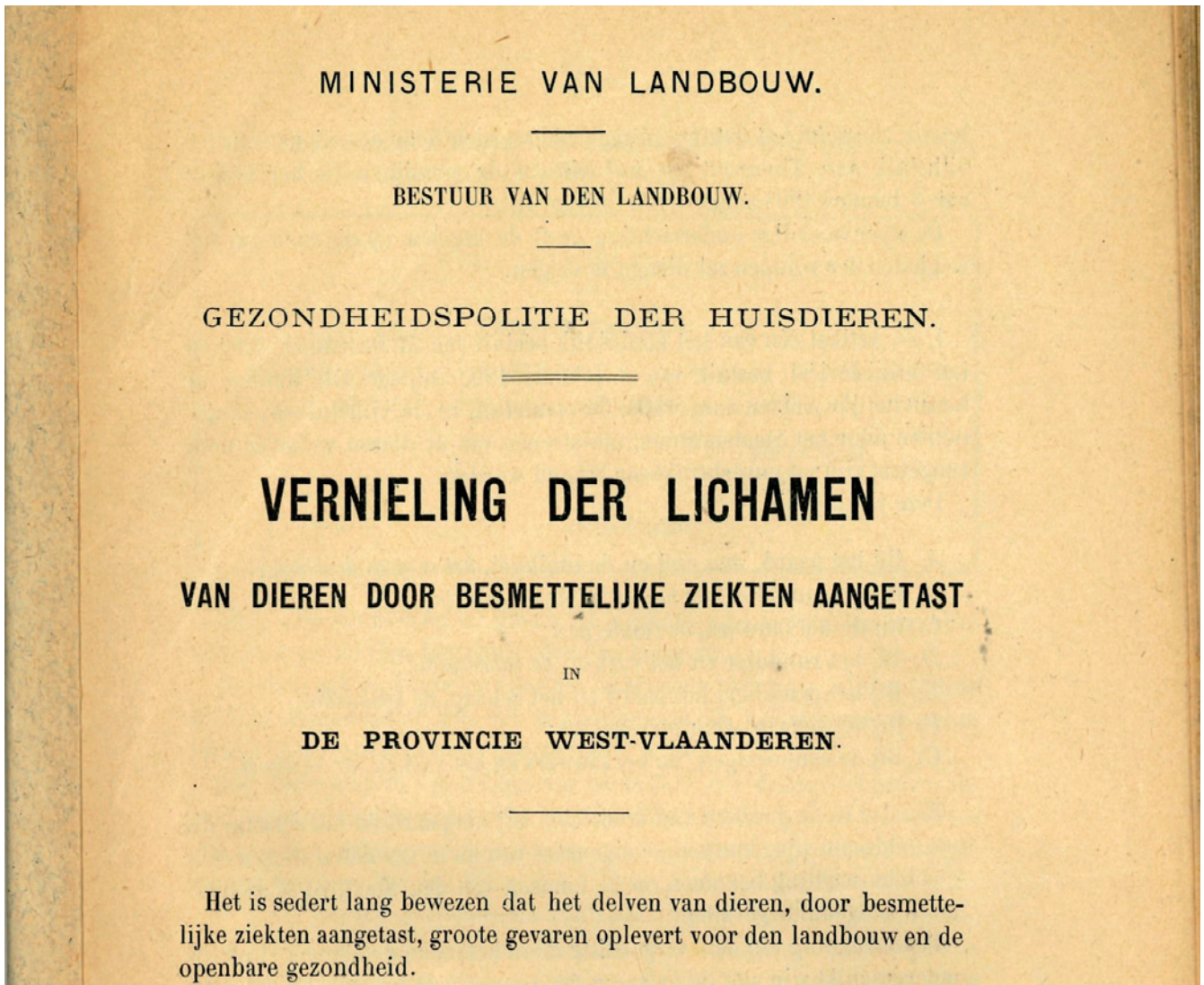
Bij de aanvoer van tuberculeuze dieren en krenge was er meldingsplicht, maar dit werd dikwijls niet opgevolgd. Besmetting met rabiës trad op bij de manipulatie van aangetaste dieren, en wat de veeartsen betreft, bij de autopsie van zwerfhonden en -katten. Er werd daarom aangeraden de dieren niet aan te raken en meteen naar het zwavelzuurbad af te voeren. Het was ook gevaarlijk varkens, honden of kippen vrij te laten rondlopen in de vilbeluiken: varkens konden er

mond-en-klauwzeer, miltvuur, tuberculose en gortigheid (besmet met vinnen: *Taenia solium*, echinococose) oplopen. Honden waren gevoelig voor tuberculose en *Echinococcus*, kippen en duiven voor tuberculose. De paarden die de karren van het vilbeluik trokken, maakten dan weer kans op malleus.

Een indrukwekkende catalogoog van gevaren. Vandaar dat de hierboven beschreven ontsmettingsprocedures absoluut noodzakelijk waren en dat Theophile Alphonse Morel, erop aandrong dat de werknemers van het vilbeluik andere kleren zouden aantrekken alvorens naar huis te gaan. Bovendien moesten ze hun handen wassen met cresolhoudende zeep, 2 % fenyl- of carbolzuur, creoline of lysol. In geval van kwetsuren moesten ze de wonde spoelen met cresolhoudend water, goed doen bloeden en desnoods cauteriseren met een gloeiend ijzer (!). Een kleine apotheekkast in het lokaal van de ploegbaas of meesterknecht en een kantoortje voor de toezichthoudende veearts in het

vilbeluik waren volgens de auteur geen overbodige luxe.

Hoewel het toezicht op de vilbeluiken in Frankrijk al geregeld werd in de wet van 21 juli 1881 bleef de controle een heikel punt. De veearts kon niet de hele dag aanwezig zijn en het vilbeluik verloor niet graag klanten. Toen de vilbeluiken van de Seine nog maar gemiddeld zes tot tien paarden per dag binnenkregen en er steeds minder dieren aangeboden werden met besmettelijke ziekten, bleek dat het gros van de dieren in vilbeluiken van naburige departementen beland was, waar nog minder reglementering gold. Om de controlerende veearts te misleiden, werden bij malleus de longen vaak verwijderd en vervangen door longen van een ander paard. Het was ook niet mogelijk om in elk vilbeluik een laboratorium voor onderzoek op miltvuur te installeren. De schrijver stelde zich de vraag of er geen groot departementaal vilbeluik kon opgericht worden onder toezicht van de overheid.

Figuur 4. Aanzet tot reglementering (1903) wat betreft de 'vernietiging der lichamen' (*destruction des cadavres*) van door besmettelijke ziekten aangetaste dieren in West-Vlaanderen (Museumcollectie Diergeneeskundig Verleden, Merelbeke).

Elke uitbater zou over een eigen slachtstand beschikken, zoals in de slachthuizen van Parijs. Een oproep dus om nationaal verplichte procedures in te stellen en de nodige wetgevende maatregelen te treffen.

NASCHRIFT: SITUATIE IN BELGIË

Meer specifiek voor onze streken nog volgende gegevens. Ook hier was het delven van kadavers lang algemeen verspreid. Men streefde er echter naar dit organisch materiaal te gebruiken voor bemesting. In Brabantse dialecten was de term hechthoop in gebruik voor de hierboven beschreven stapels van slachtafval van paarden, vermengd met ander organisch materiaal, aangewend voor de bemesting van akkers. Een hecht was een oud afgeleefd paard (Lindemans, 1952).

De paardenkerkhoven, nog doorlevend als plaatsnaam in meerdere Vlaamse en Brabantse gemeenten, hebben wellicht te maken met vilderijen – vilbeluiken avant la lettre – met bijhorende hechthopen (Devriese, 2013). Het woord vilbeluik betekent afgesloten ruimte (denk aan ‘beloken’) waarin afgeleefde paarden, en later ook andere dieren, eerst en vooral gevild werden om de huiden, het meest waardevolle onderdeel, te recupereren.

In België was de Wet van 30 december 1882 op de gezondheidspolitie der huisdieren van kracht, waarbij het delven van dieren gestorven aan een besmettelijke ziekte, nog gedoogd werd. Die wet werd echter gewijzigd door het Koninklijk Besluit van 31 december 1900, waarbij het delven verboden werd in volgende gevallen: snot (*morve*) en ‘worm’ (*farcin*) bij paard, ezel en muilezel; besmettelijke longziekte (pleuropneumonie) bij runderen; runderpest bij herkauwers; tuberculose bij runderen; koolziekte (*charbon*) bij runderen, paarden en schapen (miltvuur); schaapspokken (*clavelée*) bij schapen. Bij Ministerieel Besluit van 3 januari 1903 werden daar nog aan toegevoegd: tuberculose bij varkens en razernij bij eenhoevigen, herkauwers en varkens (Figuur 4).

De vernietiging van deze dieren in een erkend vilbeluik zonder kosten voor de eigenaar werd verplicht gesteld en dit binnen een bepaalde termijn na de dood. Met het oog op het vervoer moesten de krennen met een ‘bederfwerende oplossing’ besproeid worden. De vernietiging geschiedde in een autoclaaf. De Staat kende een vergoeding toe volgens gewicht van het dier, tenzij er stukken ontbraken. Een uitzondering werd soms gemaakt voor de huid, zoals bij runderen in geval van besmettelijke longziekte en tuberculose. In geval van koolziekte, snot of worm, razernij en kwaadaardige schaapspokken mochten de dieren niet gevild worden. Voor de toepassing van dit besluit waren de burgemeesters, de veeartsen en de inspecteur-veearts van de omschrijving bevoegd. De laatstgenoemde was bovendien de enige die mocht optreden in gevallen van rundertuberculose: volgens de vigerende wetgeving kon dit vlees immers vrijgegeven worden na sterilisatie.

In 1901 was het delven al verboden in bepaalde delen van Brabant en Henegouwen, gevolgd door heel West-Vlaanderen (Anoniem, 1903). Voor die provincie was het vilbeluik in Torhout bevoegd. Gelijkaardige vilbeluiken werden opgericht in de andere provincies. De geschiedenis van de uiterst nuttige instellingen en hun opvolger Rendac in Denderleeuw is nog onontgonnen terrein.

REFERENTIES

- Anoniem (1903). Vernieling der lichamen van dieren in de provincie West-Vlaanderen. *Regelende Schikkingen*. Weissenbruch, Brussel, 1-14.
- Devriese, L., (2013). Vlees eten mag dat wel? Voorgeschiedenis van het hedendaagse vegetarisme. *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift* 82, 283- 297.
- Lindemans, P., (1952). *Geschiedenis van de Landbouw in België*. De Sikkell, Antwerpen, deel I, 68 en 91.
- Morel, A. (1897). *Des Clos d'Equarrissage*, 1. Rulot H. (1912). *Les Clos d'Equarrissage*. Van Buggenhoudt, Brussel, p. 3 Annexe.